

Kutztown University

Research Commons at Kutztown University

Sikaiana Traditional Rituals and Beliefs

1966

02 manea and other traditions

Tupou Sikaiana

John Tepala

Priscilla Taulupo

Pita Sharples Dr.

Follow this and additional works at: https://research.library.kutztown.edu/sikaiana_ritualsbeliefs

Recommended Citation

Sikaiana, Tupou; Tepala, John; Taulupo, Priscilla; and Sharples, Pita Dr., "02 manea and other traditions" (1966). *Sikaiana Traditional Rituals and Beliefs*. 2.

https://research.library.kutztown.edu/sikaiana_ritualsbeliefs/2

This Article is brought to you for free and open access by Research Commons at Kutztown University. It has been accepted for inclusion in Sikaiana Traditional Rituals and Beliefs by an authorized administrator of Research Commons at Kutztown University. For more information, please contact czerny@kutztown.edu.

TALA TALA OTE MANEA

Tepala: Ka Tupou hea te Manea?

Tupou : Poi etalaki te hale kite henua kiolo o pena, o sui ona me tela ia luna laia, sui ona inaki. Ka te henua kato eolo, eolo o pena kato. Heai hetama kitoe. E noho inaki, te hale ia Kina alatou inaki, tehila hale alatou inaki, hano hano oti lai tehale. Hehai inaki kitoe. Ka teaho penei tatou kuolo kana kana, tapataiao oha tehale. Haka tonu tonu na inaki haka kino kino. Tatou eoha kuoti, hai eina inaki, tahi te henua kato ehai na inaki. Hai hai tona moko kuoti hano ni ahi ahi lia kioti kato tehale la.

Ka tehila aho haiake pela tatou kiolo ota tona tapakau. Tona tapakau tela kihola i loto hale. Olo oi kitatou, te henua kato, hehai tama kitoe. Te hale ia Kina eolo ota, tehale ia Kina eolo ota alatou tapakau. Maeka tatou eisi na Hale Henua laia. Na Hale Henua tela etu laia. Ka eta kuoti olo oi onoho lana tekaua hine, na tapakau. Hola ite kiona ia latou mata hale ona hale tapu la, tela enoho lanai na tapakau. tekaua hine ia elana na tapakau, tekau tanata ia eta iho iana, na niu na pakele mata. Heai ni pakele popo na pakele mata. Ehe hele hoki, elana koia haka loa, hetu hetu koia, ehe hele poi tapakau koia tatou tela enoho, tela ia elana koia.

Ka elana lana kuoti kato, kahe taki ei. Taki ei o toha tohake kato i Malae, haka talu ite kiona hoko tahi i Malae. Haka talu haka laoi, ka tatou ki oatu la tate, na kana tela etaki la ehano haka lai. Haka ulu haka lai itotoka hano hano kioti kato, tahi tehale kato kioti kato. Na aitu ko e ulu ulu hoki, na aitu tela etu iloto hale laia. ✓

Tepala: O ni aitu etu iloto hale?

Tupou : O na aitu etu iloto hale, na lakau etata, tata poi pohulu tama hoki, male ei pe tela te aitu la, etu alatou male.

Tepala: Koai kato na aitu iloto hale la ?

Tupou : Tamaki haeko na aitu tela iloto hale. A Telua Hine me, tela etapa tapa pe tehale ia Kina telatou aitu, tehale ia Kina telatou aitu. Eisi na aitu la latou male kato.

Tepala: Ka hiona aitu eluwe koe, koe pau kato na aitu etu iloto hale kato.

Tupou : A Vusu, Telua Hine, Tualiki, o etamaki na aitu etu iloto hale. Toka ehaka telekau kato esopo kite hila vahi, te kamata mai ona aitu la. Tehui Atahu me etu hoki iloto hale. A Tehui Luaniu, Tehui Peilau, Tehui Tupe, tela na aitu etu iloto, tela tatou eolo o penai tehale la, ki malu. Tokana poi te olta, tela epe, etu iho iuta.

Tupou : Tona aho tela kame ai, te aliki eau, hao hao ona me hoki.

Tepala: Koai te aliki ite mokoa la?

Tupou : A Semalu, hao ona metau, tau ona kie, tona henua, avei tona me itona kuna loto laia, tona takai. Takala eme ona me pela hoki ona kie. Ka tona hale ia tela enoho i Sokelau, te aliki la a Semalu. Ka ehanake itona ala ite Aoa avale kahe au ei, ehano oto ono me, auei ite ala la. E me hoki na Kai Tae a, hale hale te kiona me te Kai Tae o te henua. O mai o mai ku tae kite kiona tela i Malae, tela e haele mai, e haele haka Mau, Lani na Kai Tae, io te henua. Te henua tatou etali mai hoki, iona muli. Ka tatou eniti hoki ite kiona la, i Malae, tatou eolo noho kana kana i Malae. Kana kana ite mokoa eau ei te aliki tela tatou eolo ai oto ai tapakau o taki. Te henua kato, tehale o tatou etali atu kato. O toto ko tatahi o taki kiolo kato ki hano kioti. Tela hano imua a Semalu, tatou e oatu kato imuli. Ka Takala ehanake hoki, tama tela ehaka soa kia Semalu hoki.

Tepala: Takala la tela tama e haka soa kia Semalu a.

Tupou : Tela tatou eolo taki kiloto hale, o toha kiloto hale, o toha na tapakau. Na tapakau. Tate olo tela o toha kuoti, tate oiho muli ite mokoa kuoti ai. Oiho muli tatou kitai.

Ka tehila tapataiao, kamata ite po, e po olo kitatou hano te aliki mate po. Tatou kiolo o ili na pu i Hale Aitu, taupili ki malama. Tena poi toutou lautama tanata ku tahao ka olo hano te aliki la. Oake olo oi onoho ili i Hale Aitu ite po. Tatou eolo hoki kitona hale oto ona me ite po, kiaina ku taupili ki malama koi poko. Ala mokoa tatou eolo ite ahi ahi hoki hano pe tatou ehi ili pu haeko, tatou eolo ite ahi ahi, kau kave kave ki malama koe hele vaka koki hanaiho. Tekaua hine eolo kato, tekau tanata. Tekaua hine te hahine hihano hano. Tatou eolo o pese i Hale Aitu hoki, o pese name mua. O ite mokoa tela kahano ai temea. Heai ite mokoa tela tatou ite po, tatou e ili pu ili pu tatou ku nae nae, olo kitatou o pese. Hi ili pu, ili pu hoki, kave kave ki malama tepo.

O iho muli kitatou kitai, kai hoki kai name, olo kitatou taute a tatou huaitino, hano pe te Manea Haka Tahao. Tela ehano ite Manea Haka Tahao, e male lia pe te Manea Haka Tahao. Tatou eolo muli taute, to tatou me hou, lakei, pani atatou kiona nei kato, heai he tama kitoe pani vakai kato kite kalena, tau tau atatou huilani. Ka olo ko ite puina, tatou me tauleka kato. Ka tatou e oiho muli tela olo oi. Olo iktatou to te aliki, hano muli kitatou, olo muli kitatou, tahi te henua kato, he hai tama kitoe. Olo ei kitatou kiloto hale.

Tupou : Tatou ei ulu kiloto hale, olo o pese, o noho koia iloto hale, tatou aliki e haka tulou hoki. Poi name ona aitu hoki. Tatou ehaka tulou, ili pu kitatou, pese. Tatou eoiho muli tela oloi ki Tahua. I loto hale kuhe pese iloto hale. E pese iloto hale hoki.

Tepala: Ka e pese na.

Tupou : E pese na Saka, nakau me kato e pese iloto hale. Tekau me kato e pese saka maname, na Tani, na Kau na Tuhoe. Kuoti ko te pese.

O iho kitatou olo muli ki Tahua. Tela koutou nime ite aho la, nihe me teme na. Ka eolo ki Tahua hano kitona kiona. Tatou e oiho tela i Hale Aitu, hahine tanata heai tanata hoki. Hahine, tanata, matua, tamaliki olo kato. Ite kiona tena etu ei na hale o mea, o Moseteni, itai o Palai me. Tela ko kona taupili imua. Tekona na imua kona heai hale etu, na kiona tapu.

Tepala: Hetona hale hoki etu ikina poi Manea?

Tupou : Heai, enoho koia imata hale koia, tatou enoho o pese. Te aliki ehano hoki. Te aliki ehano a, ae tokana ehano te aliki. E he hano haka oti, tokana e haka tulou, tatou ehaka tulou. E noho ite hale mona Kai Tae Haka Tele. Tatou e pese pese eia kuoti, ili pu, ili pu kuoti omai muli ei kitatou ite ao, i tapataiao tokana kutae kite valu kite a, olo oi kitatou o noho pese ikila. Haka hiahia haeko, name haka hiahia hoki, name tahao ko. Tahao kuoti, ili pu kuoti olo muli kitatou.

Tatou eolo haka moli muli tehila me. Tokana eolo muli ki Hale Aitu a, tatou eolo muli ki Hale Aitu avale, ki hano hoki te aliki. E olo ki Hale Aitu koia tela maseu ei. O iho oi kitatou. O tela koia name tulana e talaki ei te Manea.

Tepala: Ka heona tuna ke pela eolo kato ai o tahao ai?

Tupou : Hano pela ku haka kino kino na aitu i loto hale, na lakau la, tatou eolo o sui iloto hoki. Tela tona kiona e sui ei tela i loto ite Hutu laia.

Tepala: E olo o sui pehe?

Tupou : Tata na lakau hou.

Tepala: Ka ni lakau pehe koutou kona me ai?

Tupou : Na natu, tela te tekau aitu la esui ikila kato. e tata poi tama hoki, te hahine, tanata. Ka ehuli lani tona Kai Tae hoki, tatou etata haka tahuli ei. Lani tona Kai Tae, ili pu.

Tepala: Lani tona Kai Tae la tona haka tele tele pehe.

Tupou : Poi tatou e ne suwe tona huaitino a.

Tepala: Ea koutou e pukaniu, valo, poi pese eako.

Tupou : Poi tona haka totonu, hele vaka kime noa. Poi tatou ka huli lani tona Kai Tae, io kitatou. Te Kai Tae la tela ehano poi haka tulou, poi haka tulou ona, poi koka huli, haka tulou koe, tela te Kai Tae.

Tahi te henua kato eolo o tata hokoi, tekau tanata. Hano tatou ni tata ite aho penei ehe oit, tehila aho olo muli kitatou o tata name la kioti. Ka hekau haeko hoki, tokana poi wiki hoko tahi poi hia. Mokoia la nani lave ai hoki, tana sui sui ana na aitu.

O eoti sau iho oi, tatou eoti koia ite tata. Tona aho ehaiake ai pela ka olo sau iho, olo oi o sau iho. Ka te mokoia la talaki hoki te Manea la. Tatou ko kiolo ki Hale Aitu. Hele vaka ki, e talaki muli te Manea olo oi kitatou o sau sau iho mokoia ka me ei.

Tepala: Ka eisi ona haka tapu tapu?

Tupou : O etapu haeko, tapu haeko, tatou henua tapu haeko. Tapu haeko name na. Mokoia eolo ai o tata ai, ki heai hetama ke kihano, hele vaka koki laka iona ana, e pui haeko. Mokoia tatou e toiho hoki, tealala ku hele vaka hetama ki haele lia eia, ki hale ite ala la. Te ala tela tatou ka ulaki iho ai. e hano koia te aliki omea, oko iho kato ai, tali iho oi na aitu. Poi ona tama ehano o toiho tela eisi na Tau Tuku name tela eolo ina mela a.

Tepala: Na Tau Tuku, nia na Tau Tuku, ni tama poi a?

Tupou : Ona tama soaki atu, te aliki tona soa hoki, tona soa ko, Sapai Ulu.

Tepala: Tau Tuku a

Tupou : O Tau Tuku. Tela talaki ei na Manea ite ala itua me. Heai mokoia eoko iho avale kuoti na aitu, kahe talaki hoki te Manea o Hale Aitu. Tena natama tatou eolo oko io kato na aitu, o hao hao muli ko kiloto o Hale Aitu. Te hale e male kia Hale Aitu, te hale tatou eoko ei la. Telatou hale la ehe ulu lia hakati, ehe ai, hehai tama kiulu noa kiloto hale.

Tepala: Te Hale Aitu tela e male kite Manea?

Tupou : Heai te hale koia, te Manea eke.

Tepala: O te Hale Aitu eke a?

Ellen : Hale Aitu laia tela te hale, poi te hale tapu tena, tela tona male.

Tepala: Ka te Hale Aitu la, he hale a?

Tupou : Tena ia te hale tatou eolo o mea ai. Tela te hale tatou emale lia pe te Hale Aitu, e male kia Hale Aitu.

Tepala: Koutou eolo o tahao hoki poi te hale ite Manea la?

Tupou : O tela, ehe haele noa lia ko tehale la. Hele vaka kohe tama koki hano noa. Mokoia e talaki ei hiona me kisui iloto hale, tela tatou eoatu o talaki ka levaka ai tatou kiolo kiloto hale. Hele vaka ia koki hano ina aho noa, na kau mokoia noa.

Tepala: Na hale la etu ite kiona hoko tahi kato, te Hale Aitu mate Manea?

Ellen : Tehale hoko tahi koia, tahi tehale. Te Manea ia te male pe tatou eolo o talaki. Tona tahi tehale koia tela etu, ka tumai ei tona hale tela, tela ko tona hale etu itona vahi iuta, Tali Haki, Telaoa. Tali Haki, tela tahi tehale. Koai tela tehale la, tahi tehale etu iho iona taha, tela kona noho ai a Misi Kale. O a Kaenani, heai eluwe koe tehale itaha ote Hale Aitu laia. O tena tehale nakona haiatu ai. Tela tehale o Misi Kale kona noho ai, mokoia la a Misi Kale kona noho, haka soa atu kia Semalu, e Taka ai.

Tepala: O enoho taupili kite hale la.

Tupou : Tela enoho ite hale. Maeko ehaka soa atu kia Semalu. E moe aia ina hale la. Hano kuisi na Hale Henua. Hano ku male lia pe na Hale Henua, tela te male ona hale la. Te Hale Aitu eke, te Hale Henua eke. Tela emoe ai tatou Takala, e moe ina hale la. Koai tona male nei? Te male hai nahie. Koai tona male la, tehale la. Tela kona noho ai a Misi Kale laia. A te Laoa eke tela etu mai kimua atu. Heai ko Tali Haki. A Tali Haki ia tela mai kiuta, o a Tali Haki, a Tali Haki tena. Tela kitai iho ia a Savaiki. Tehale la emale kia Tali Haki, tehale o tama haka soa la.

Hano pela kuhai te Manea, a Semalu me kuolo noho ia laua hale la, la mokoia ku moe ai, kana kana kina me. Ka tatou eoko iho na aitu kuoti, haka tutu, tatou eolo o haka tutu ei lani hoki ona Kai Tae, mona male ona aitu la. E lani ona Kai Tae, io kitatou. Ka haka sau hakatu ei. Ka tena na aitu la, tela tatou ni tata la.

Tepala: E pese ona me hoki a.

Tupou : Ona me epese hoki.

Tepala: Nia tela epese ituna la.

Ellen : Teme tenei poi e suke ite aitu Haka Malu nei. Teme tena tela poi e suke. ite aitu pe te Lani Haka Malu nei. Pese iki, tela name la a, e pese iki.

Tepala: Ona male nia na Tani?

Ellen : Na Kai Tae Haka Tele. Name haka Mau Mau, te mokoia la ehe pese, ehaka mau mau. O ehaka mau koia, ehaka koia a Semalu. E suke temale ote aitu tela haka mau ei, poi etapakiona male, ka hakatu ei. Maeko etu kia luna ona pale eisi ehuli pela tu kite hila vahi. Tela ehaka tutu ei kia luna. Tela ka hakatu haele atu a Semalu liki atu tana muka muka tela haka mau ei, haka mau atu kite aitu la.

Tepala: Poi kuoti te haka tulou atu.

Ellen : Poi ehaka tulou atu, poi ka hakatu, hale atu matana kaile la, e haliki kite suki suki, ka kapihi koia tapa ai kite male o tupua la. Ka haka

mau ake ei, sa salo ake tana mela, tela ehano pe. E haka mau ko.

Tupou : E tapa koia kite aitu la. E tapa kite aitu la haka mau ei. Haka mau na aitu.

Ellen : Ka hakatu ake tehila aitu, matana muka muka, ka tili atu. Name lako ehe luwe kitatou ite haka mau mau. Name na tama koia kuiloa ka aliki, ka sukulu kite aliki la iluwe ia tana haka mau mau. Name na he luwe eki tatou, tama koia ku hekau ka sukulu kite aliki iluwe ia na haka mau mau. Tela eme pe, sukulu ina tupua.

Tepala: Ka hiona tuna ke hoki pela te henua kato eolo o anana?

Tupou : Tona mokoia tela ku haka kino kino ai, ku haka kino kino ai tehale. Tela tona mokoia e talaki ai te Manea. Tela e male ei pe Talaki te Manea, tela te mokoia ehaka kino kino ai tehale. E talaki ei ko kime teme la, te inaki hoko tahi kutulu, tela talaki ei te Manea. Maeko etapu haeko, ehe haelea hakati, koe he ulu hakati hokoe. Ka tatou eolo kiloto hale, hele vaka koki ulu iho muli.

Tepala: Aia?

Ellen : E tapu, koe noho, noho tahi koia. E tapu, tapu haeko ia kitatou. Te mokoia hoko tahi koia tatou e ulu ai. Hele vaka pe koki ulu, koki ulu iho koku hano o ulu muni itai. Hano koe ulu, hano koe o haiake kite mela, ka pena pena teme, ka ulu ei koe kiaho. Koe ulu tahi koia etotoka, o manava pe eisu. Ka koe hano haiake kite aliki la, mea haele koe. Koe noho imua pe, koe hele vaka koki tahuli o haele iho, koe haele iho kio muli koia. Koe haele kimule hano hano koki sula ki totoka tahuli ei koe.

Tepala: O koe huli sala mai ki totoka, koe huli sala totua ki mata hale, ki totoka?

Ellen : Koe hale hale koku ulu avale, tahuli ei koe.

Tepala: Ka hehaka tele tele pehe, i haka maha kite aliki o kina aitu?

Tupou : Haka maha kina aitu. Haka maha kina me tela etu iho, na aitu tela etu iho.

Tepala: Ka koutou e tahao puka niu iloto hale a.

Tupou : O tatou e puka niu, te mokoala koku puka naniu iloto hale, pese, valo, ku haka hiahia ko. Ka eoti tela heai hakati ei, hele vaka koki hano muli kiloto hale, ehe haelea hoki.

Tepala: Ka epehe tona naniu, poi tatou hale tapu nei?

Tupou : O tokana poi tatou hale tapu tela iki.

Tepala: I Sikaiana la.

Ellen : Ae eheai, tela ite misoni la, ae pena la etau. Tokana pela tona naniu. E heai tau, naniu haeko tehale la, ehe pui pui na vahale, etu noa koia.

Ehaka matino ona totoka pela holake tapakau haka sula ai ki totoka. Koki hale atu latou haele atu ia itatou kiona la, te hale ia Kina ehalele ite latou totoka. Te kiona la enoho ai, tela ehano pe. Hele vaka koki haele noa.

Tepala: Ka nia hoki?

Tupou : Tela na Huata laia, etu na huata. Na huata tava mate me e pui laia. E pui hoki, tatou e pui hoki te huata mate me a, tekai mokoa ka kamata ai, e male kite huata. E pui hehano koe ki Muliakau, a Muliakau kuhe o mai ki Sikaiana. Te tava a, ite mokoa epui ei tava a. Ku kamata ose tava a, ka tautou henua eme na aitu o mua, pela na aitu o mua tela eme name la. kihe mali tatou huata. Tatou haka tele tele o mua pe, tela epui koki hehano kiloto ao hoki, ala mokoa koku hehano kiloto ao. Na tama enoho i Muliakau me, kohe levaka ki olo kihale hoki. Noho tahi i Muliakau.

Ellen : Koe au koku taia. Tehale kia kina ku toka toka ite mela hano peku toka toka tehale ia Kina i Sakava, ku lama lama ite po, haele tahi ite po.

Tepala: Toka toka ina tava a

Ellen : Toka toka ko ite mela ko, koe hehano o suei kapulaka iloto ao. Kupui kihe haele mate kete. Koe hale matau pola pola o suei iho tau kapulaka. Koki he haka maki te lakau, kihe mali ei te huata, tekau mepe.

Tupou : Koi lave te lani,ku olo o haka tulou hoki, poi ehaka tulou, ona meko eisi e luwe kitatou.

Ellen : E he haka tulou, haele Lui Lui. E me pehe " Hui a Pou, te pou ku tapu, taia te lani." Tela kihe hai lani ko, kihe mali ko te huata la. Hale Lui Lui ei ina mata hale ona Hale Henua. Tela eolo o me name la, o ku sala teua la tiaki, oti ei. Hano pe ku hanake te lani, olo oi kite hale o Kina o haele Lui Lui ina Hale Henua.

Tepala: Ka e maoni.

Tupou : O e maoni, imua ko hetau, maoni haeko tekau me. Kapihi te huata penei, hano etonu te huata la. Kapihi hele vaka koki kai, tatou ekai penei hele vaka kioti, kapihi popo noa, maeko etau tau ki leu avale ka tatou kahe olo o haki ei. Uhu ei te kete ote aliki tela emua imua. Tekana tela ni toka toka ite mela, e olo o haki imua, olo oi okave ki Muliakau.

Ellen : Kihe?

Tupou : Muliakau, eako toi ki Muliakau, pio e haki la

Ellen : Ka leu hakapi ei tehenua, he alo alo, he mea hakati, he kai ite aho la. E he kai ite aho la kipo laia.

Tupou : O ite mokoa tela ka haki aia.

Tepala: E hakapi kihe olo te meana a?

Ellen : Teaho koa penei kutuku pe kihaki, tatou aho la salakai iho, poi teaho tela haka mate, tatou tamana ni mate ai, tela epe. Sala iho tekai, anana atatou kai hakati ite aho la, malama noho kitatou hekai hakati ki tatou. Temeana tela e toka toka ite huata la, ku haele lamalama ki heai hetama kikai hakati. Koe kai hetama koe taia. Tatou enoho noho kupo, tona tuna eisi emea ai, tona tuna eisi e LuiLui mai ei, ku ahiahi haeko, kai ei kitatou. Ka tapataiao olo uhu iho te kete mua. Tela ehaiake e pe te kete ate aliki.

Tupou : Tokana ate aliki, a te mua pou, ehaiake pe a Te Mua Pou. Uhu ei te kete la, aia te haka hao, heai te Haka Hao, tena, aka tela teme na tona male, Te Haka Hao.

Tepala: Te kete muaia eolo o haki.

Ellen : Te kete hoko tahi koia euhu iho koia poi haka tulou, haka tulou kuoti, tokana kave ei kitona kiona eisi. Tena ia tona tapa kiona e lanumea ianau. Ka tehila aho avale olo haki ei.

Tupou : Ka hea tela ehano ki Muliakau.

Ellen : Teme la, maeka haka tana ki Muliakau, ka aloalo te henua. Tela ehaki te kete na kave iho oi kina aitu. Ka kuoti avale tela kuoti, haki koia ai te huata. Ehe oko kite kete, eoko koia kite polapola. Haki haki tekau kiona kuoti hakati, tuku ei i Malae.

Tupou : Olo oi o vae vae i Malae, e sau kete hoki. Tela e sau kete kite hale a Kina. Tela na haliki tela e matino, na haliki, na Takala maname, tela na polapola e sau sau vae vae kina tupua. Na polapola tava la, ku vae vae. Ka eoti koia tela oti, haki haki koia kitatou te huata la. Tela poi haka matino a, poi me haka matino tela e vae vae koia kina aitu. Kuoti, hano ehaki ehe oti ko, maeko emili haeko, kuhe oti. Tela vae vae ei kitatou. Vae vae ei name la kuoti, oti ei haki koia ai matatou ki kai.

Tepala: Tali ei te meana kiloto ao.

Ellen : Tali hoki ei tehenua kiloto ao, kuhe pui hoki ko. Mokoia ehaki koia he pui ei. Kuhe pui, kuoti ku hahale koia, tatou ki hahale, ku aloalo. Te mokoia mua tela itana se ana laia pui ei ite mokoia la.

Tepala: Tena koia ite huata tava?

Ellen : Te huata tava, tukuhala hoki eisi. Tukuhala kaia eme noa koia, haki kave ei ki Matapa. Haki kato tekau kiona kato kioti kato ulaki tuku ei i Matapa. Tehale hoki etu, tela a Matapa, tela emale kia Matapa laia, tehale hoki etu i Matapa. Tahi tehale haka loloa hoki epena ikila.

Ka hanatu ei tamala hea, Tau Tuku. Tamala e male la kite a, na Tau Tuku tena, kona noho ai a Polo laia, tela ko.

Tepala: E toka toka ite a, ite tukupala hoki?

Ellen : I tukupala, toka toka i tukupala, te ihi. Kame tana hale, tana takai, no itona kuna loto, haele ili pui ei ma kitatou, tatou e oatu iona muli ia ehaele ia, hale ili o, etuku tuku ina kiona, na tupua, na kete ala kete. Tela hano hano tela kuhano iho ikila koi haka tulou ko, haka mau kuoti, ka haele tatou mela. Tu hakati tukupala.

Tepala: Te natu pela hoki?

Ellen : Heai, te natu ia eheai. Te ihi koia ma tava, tukupala hoki, te ihi kona tukupala, te tava eke. A Polo koia laoina haeko ite me, eme ana huata mili haeko. Tela ko ehekau kite hekau lala, heiloa nau tona male la hekau a, poi soaki atu koki Tau Tuku mate me.

Tepala: O poi e mili lia.

Tupou : O poi elaoina haeko ai. Tehale la toka toka ake ite mela. E haki penei mili haeko poi ko e laoina haeko ai. Poi temela oti kato ite sao, hehai me kimali, heai hai tukupala hoko tahi ki toiho.

Ellen : Etu te heata hoki kuhele vaka koki hano o kaia iloto ao o taua, e pui haeko, koe kitea koe taia.

Tepala: Koe taia koki mate koia a?

Ellen : O tua o tatou hjenua ko imua koia, tatou kastom haka lono haeko ai, tala tala pela pela koia. Hele vaka koki haka toke. A muli nei ia kuheai, a mua kaia hetau, etini pela, pela koia. Heai tona tama kiusu mana he tupu tupu pela o. E haka lono ko, ka etutu te huata la tau laoi koia kitona tuna ka tapa ki haki ei, haki ei.

Tatou eolo vaevae kato, tehenua hoki eolo vaevae. Tatou e vaevae hakaoti ko pe tehale ia Kina telatou pulina vaevae. Tehale a Kina alatou me, tehila kavena. Tekai tela e kave ki Malae. Hano ku tamaki haeko, ehaki kuhe oti, ka kuoti koia ka kai koia te kaina pe alatou kai, tehila kaina alatou lakau. Te mokoa mua ia tela ehakapi.

Tupou : Name mua tatou kona haka totonu mailona haeko, poi ko akitatou ku soi atu. A muli nei ko poi ku teke haeko a. Tenei ko heai name ote misoni kuau, ka tehenua kuheai name mua ku tiaki. Ka imua kona mailona haeko name mua. Tatou e talatala pe kite mela, hele vaka kiau teme la. Hano pela tatou ehaka tele tele pela teme la.

Ellen : Poi taka la esili, heai tana huata imau. E mali oti, moe sia me, tela e palia pe taka la ehe iloa, heiloa mani. Taka eiloa laia kapihi koia.

A Misi Kale laoi haeko, laoina haeko a Misi Kale. Hano poi a Semalu hoki, tekau me kato mau haeko. Tena tokalua ni laoi haeko a Misi Kale ma Semalu ni laoi haeko alaua me. Tenei ni omai kina takala muli nei kuheai.

Tepala: Ka heme a Semalu te aliki la ku mate, hano la poi takala poi soaki atu tela e haka hiti?

Tupou : Tela te soaki atu la tela ehaka hiti ite vasao la.

Tepala: He kano hale o Semalu?

Tupou : He kano hale, heai, heai he kano hale. Teme uhu uhu ite hale, ina hale. Poi a Kaeana ni tela emale ki, Kaeana ni tehe tama i

Ellen : Tona tala tala eisi e uhu uhu haka lai ei, poi te aliki e aliki mai ite kiona la, ka hakauna tonu hoki kitau mate kiona la, ka takala mai ei.

Tupou : Tela e male ki Takala tamala. Tama tela poi a Misi Kale emale ki Takala.

Ellen : Tela e mate koia te aliki haka hiti ei takala la, ka takala ake ei tehila kiona.

Tepala: Tela haka hiti ei o aliki.

Ellen : Tela aliki ei, ka takala ake la tehila kiona. Tela ehano pe. Ka tela teme koia a Semalu ni mate laka, kuheai teme na, tatou henua ko kuheai, kuhe me. Ka tuku noa koia kia Edward, tana tama.

Tupou : Poi a Misi Kale kinoho ai kihe mate hoko, ki mena esau kia Misi Kale hoki.

Ellen : A Misi Kale ko nimate imua, ka a Semalu ni noho mao haeko. Ni mate a Misi Kale haka hiti akei a Take, hetuai mate a Take haka hiti a Takalo, hetuai mate a Takalo, haka hiti akei a Paitoi na, tena kuoti hoki, te kavamanu kupui tatou me. Na takala toka tolu na nihe laoina kato. E he atamai poi a Misi Kale.

Tava hano hano ku mali. Nitae ake te kavamanu ko pui ei te aitu, mate me o heai. Kahano oi a Piukana o tutu, tamama ni hanake ki Sikaiana, laua ma Vio.

Tepala: A Piukana ia he tamama ihe?

Ellen : Tamama ni hanake hoki, tokana i Australia, tona kiona eisi tona male. Tena ikina, koe toka ai a Katarin enoho ikina. Tela tana tama a Katarin, ni avana i Sikaiana laia, ni avana ia Teulu, tela tana tama enoho iho ite henua naniu.

(A Piukana ni avana ia Teulu tupu telaua tama a Katarin o Catherine.)

Tepala: Ni hanatu pehe ki Sikaiana ka avana ei i Sikaiana?

Tupou : Tona stoa, ni hanake motona stoa. Te stoa o Liva imua laia a, heai o kaptin Morris la. O a kaptin Morris. O tela ni hanake maia, laua ma Sililo tama tela i Wea laia.

Tepala: Ni hanatu avana ai.

Ellen : Ku maoko tana noho ana i Sikaiana, laua kato ma Sililo tama i Wea. Hano a Sililo avana ai, noho oi a Piukana ia. Noho noho ku mao hakati koia avana ai.

Tepala: Ka nihano tutu ei te Hale Aitu, ni hano o tutu ko aia?

Ellen : Maeko e misi nale (missionary). Ni olo otutu laua ma Vio. Tana tutu ana tehenua matakū haeko koia, tana tuana a Hale Aitu. Ka tatou ko epali, teme mua o tatou kastom e pali. Tali tatou oti kato ki tahao, heai hetama kinoho iuta. Haiake la tatou kumate ei koia, tatou kiolo hakati o tahao hakati tatou ki anu hakati, eau temaki ote mela, tatou kumate. Poi temataku koia o mua ina tupu tupu la.

Poi ko ehaka kino kino te Hale Aitu, heia ai kitatou, ka haiake la tatou ku heia ina hale la ku haka kino kino. Tela olo oi kitatou osui ki hou. Ka tela ka tutu laia, tatala ei kitatou pela tatou ku mate ei koia. Olo kitatou o tahao, oti kato heai hetama kitoe pe kinoho, tatou ko ka mate. Poi ko tehaka tele tele maha kitatou tupua henua. Ka ni heai ia mona he maki, tana tuana la. Heai hakati mona he maki hakati, tau leka leka haeko, tatou ni matakū koia i tatou me ko, ia kitatou ko kona haka maha imua kite mela.

Tepala: E haiake pe, eheia ite taesali ite a ?

Ellen : Tela ko ite mela, ite hale, poi ko ku tulu he inaki, tapakau ku haka kino kino, tela haiake la auei tona maki, taesali mate me. Tokana hemaki hoki, ka tatou haka tele tele pe

Tepala: Haiake lako tena temaki hoko tahi tatou henua emate haeko ai i taesali.

Tupou : Tena tena ite mena, taesali ele hainata haeko hoki, itatou hale aitu la. Ka esui sui hiti ai. Mani, maeko kona mailona tatou mela imua. Tatou kona haka lono ko kina mela, ka tela tatou emataku la kitatou hale. Ako na mako o tatou Hale Aitu ko, maeko ku tutu. Tutu kato a Hale Aitu na Hale Henua oti kato telaua tutu. Na hale ko tela poi haka liki iho, oti kato ite hale tu kato. Loto haeko tehenua ia Piukana tana tuana la.

Tepala: Nihe taia ai e koutou?

Tupou : Poi ko tatou henua emataku ite kavamanu, maeko tatou heki iloa he tupu tupu a, e tala tala ehaila emaoni. Komua laia kipena etaia eki latou, maeka tekana mua, tekana tatama haeko, kote meana mua.

Ellen : Mae hoki ko te kavamanu ku hanake, kutuku hoki ko ona tua i Sikaiana, ka tela matakū ei kitatou.

Tupou : Toka imua kona haiake te misoni hele vaka ki ohia ai hoki, maeka ehaka tele tele kina mela, na aitu la.

Ellen : Ka tena koia nitu a Hale Aitu na, tala tala ai pe kitoake te misi nale ki Sikaiana. Tatou ko heme tatou kilaoi ai, kuheai ko tatou me kilaoi ei, tatou hale ko ku heai, ku haka kino kino. Tena kahi ake ei ki kauake te misi nale, tena hanake ei te misi nale. Tena ka hano ai ki Sikaiana. Haiake eila koutou kuohia muli iaia, maeko ni hanake imua ni likoa. Ka tela ka kahi atu, ka hanake la, haiake la koutou kuohia muli iaia. Haiatu te meana o, heai ko koki latou, na tama mua ia.

Tupou : Tena ni tutuna, tatou henua kahe matakū haeko ei, tana tutu ana, matakū haeko tatou henua hoki.

O tevaka ite Pule ehano hoki, ehano aleha hoki, ehano o aleha i Muliakau.

Tepala: Hea te Pule?

Ellen : Te tama tela ehano o haka tulou i Muliakau, poi teika ele, tela tona me. Poi tela kona me ai a Kauloloa inanahi laia. Poi eme teika, haiake ei pela a Muliakau ku mahani ake kato te aitu. Tena ia kahano i pei kiheai kiheai aitu.

Tupou : E hano itona vaka, e kake tona vaka, e solo tona vaka, olo oi natama o alo ai. Tamala ehe alo, enoho koia iloto. Tena kona hano a William. E hano kutae kina kiona haka mau, hano aleha kato i Muliakau.

Ellen: E hano e mua ite Haolei, haele haka mau ina tupua o loto ao, na tupua ko eisi iloto ao, ona tupua eisi a Muli Teavava me na tupua. Ka ehalele ite kiona la, hati tana kau maile haka mau, pehi atu, tela ku pehi ko kihe hahaele kiana.

Tepala: Heika a tela kuolo ai la, eolo lako oa ?

Tupou : Kuoti ia teika tela kona meai a Kauloloa la, na Putuna ka eoti koia tela hano oi te, tela tona tamala ehano poi ehano o pei teme kimoe laoi ite tai. Hano pe kule teika, eoti koia kamata ai oto teme la. Hano ki Muliakau mate vakala, ehano ite kiona tuake ei, te henua tuake ai, ina henua. Hano hano nakau henua la kioti kato. Tae ki Matuavi hano oi, hano muli ki Hale.

Tehila mokoa ehano hano takai tehonu, huli ake muli, hano pe kutahi tehonu ehuli ake muli, ehe aleha kina henua. Poi tela tana hekau ni noho ai, toka toka ina mela.

E hano ina tupua iloto ao hoki.

Tepala: E hano ina tupua pehe ?

Tupou : Na tupua pe, e luwe ia pe tupua la enoho iki. Poi a Kaealiki me, hano oi o tapa kia Kaealiki. Tela ehano tahi la kite hatu wea la. A Matuavi a Hula Hula tona kiona tela ia Hula Hula, e male kia Hula Hula te aitu la, tona hatu eisi emoe.

Tepala: Ka ehano oa, o haka tulou?

Tupou : Poi o haka tulou, o haka mau. Haka mau pehi tona kau manoni hano. Ala moko a eolo osui a Teala Itua me. Teala itua, te Huiatahu, te aitu tela etu i Taha Tepa laia. E hakatu hoki te lakau, tatou eolo o haka tulou hoki. Haka tulou o anu ai.

Tepala: Te kiona ona aitu la tela eolo o haka tulou ei?

Tupou : O esui sui hoki tona lakau etu, ehe sui sui ia te aitu, sui sui ona pou, ona lau henua ona me, ona kie, ona kaume kato. Tela tatou eolo, hano te aliki o haka tulou hoki, tatou eolo o haka tulou hoki. Olo kitatou anu hoki, tali kato te henua.

Ellen : E hano imua ia te tela hea, tela tatou eoko ali la, na Matua. O ehano na Matua, ehai tona kai hoki, koe hai kai. E male lia pe na Matua, poi koe tapa o matua laia, ka tela koe tapa pe na Matua. Tela tatou eolo kitai, E tao ite ahi ahi ia na kapulaka ehaha, kumi motona lo, tao hola ai. E male lia pe tao hola, ka tatou eolo oko ali hoki.

E unu na ali kuoti, okoko name la hoki, e lana ona pola pola, e lana ona tapa pola pola ki oko ai na vasina. Okoko ai na haliki na vasina kite haliki hoki, okoko aume ko, pau pe kina tamala, pe kito tamala, kito tamala hano o tokoli ai.

Koe haele atu tahi kito tamala, enoho iho ko, te Aliko, Takala, Tau Tuku, Toto Hekau, Sapai Ulu, enoho iho kato iuta la. E noho noho iho kato ite latou kiona la. Te kiona tela etu ei te aitu la. Tela tatou ehale atu la kina tamala enoho iho, koe luwe koe pe tela to tupuna, tela haele koe o kave ana kai. Tau haliki vasina, tau haliki ali, haele atu koe tokoli iho.

Tela ehano hano kuoti kato ite mea, haka tulou, haka tulou kuoti kato ite haka tulou, olo oi kitatou o tu iona kiona tela kana kana o anu ai. Tekaua hine , tekau tanata hoki, te vahi tekau tanata, te vahi tekaua hine.
